

Kísérlet a szövegtani, stilisztikai, grammatikai ismeretek integrált tanítására

Babits Mihály Csak posta voltál című költeményének komplex elemzése

A Nyugat nemzedékének egyik meghatározó költőegyénisége Babits Mihály, aki gondolati, filozófiai, bölcséleti lírájával, töprengő, kételkedő eszmeiségével teremtett újat a magyar költészetben, s ezzel korának jeles gondolkodójává is vált. Világlátására, gondolkodásmódjára már az egyetemi tanulmányok ideje alatt jelentős hatással voltak különböző filozófiai irányzatok és filozófusok (Spinoza, Hume, Schopenhauer, Nietzsche), később Bergson ideológiája, William James tudatfolyam-elmélete, de még Freud lélektana is.

Nilván e sokirányú érdeklődés különböző szemléletmódok megismeréséhez, szerteágazó bölcséleti tudáshoz vezetett nála, s így költészetében szinte „természetes” azoknak a kérdéseknek a megjelenése, amelyek az ember és a világ viszonyára, a világ megismerhetőségére, kifejezhetőségére vonatkoznak, illetve az európai műveltség hagyomány újraértelmezését jelentik.

Ismert, hogy már Babits korai köteteiben (*Levelek Iris koszorújáról, Herceg, hátha megjön a tél is*) is megmutatkozik filozófus „hajlama”, hiszen e kötetek verseit a formai sokszínűség és témagazdagság (vö. poeta ductus alkattal) mellett az esztétizáló szemlélet, filozófiai nézőpont uralja. Babits a „mindenséget” akarja „versebe szedni”, vagyis a világ teljességének megismerésére törekszik és a versekből kibontakozó „egész” kifejezését célozza meg (vö. például: *A lírikus epilógja*), azonban ott a fájdalmas felismerés is számára: mindez szinte lehetetlen. Ugyanakkor már korai műveiben - a görög bölcséleti gondolkodó, Hérakleitosz nyomán - rámutat arra, hogy a világ legfontosabb jegye az állandó változás és az ebből következő megújulás. S ahogy a világnak jellemző jegye e megújulás, úgy költészetének lényegét is a tartalmi és formai megújulásban látja. Ebből következik, hogy költészete intellektuális rétegeit csak az új iránt fogékonyak értik – bár ez az új nem a hagyományok szétrombolását, hanem a régi formában megjelenő új eszméket, gondolatokat jelenti (vö. például: *In Horatium*). Későbbi köteteiben tehát új témaként egyre fontosabb szerepet kapnak a kultúra értékei, a hagyományhoz való viszony, az értékek megőrzése, átörökítése, és ezzel párhuzamosan a világot megismerni vágyó költőt inkább a befelé fordulás, az elszigeteltség jellemzi. (vö. *Nyugtalanság völgye, Sziget és tenger*). E magatartás, majd később a halállal való szembenézés ébreszti rá új küldetésstudatára: mi az egyén szerepe a történelemben, mi a költő felelőssége, a költészet feladata a világban (vö. *Az istenek halnak, az ember él, Versenyt az esztendőkkel*), s e meditáció „eredményeképpen” vállalja és értelmezi újra a prófétai szerepet saját életében és költészetében.

Babits gondolati, bölcséleti lírájában tehát a külvilág válságának tükröződése a kezdetektől megfigyelhető vezérmotívum, ami a költő személyiségének válságában „csúcso-

dik ki”, következésképpen a költő „feladata” azoknak az utaknak a megkeresése, amelyek alkalmasak e válság „kezelésére”. Az egyik lehetséges út az egyén szerepének tisztázása a hagyománytörténés folyamatában, azaz annak megértése, hogy milyen szerepe van – ha van egyáltalán – az egyénnek, a költőnek az értékek átörökítésében a nemzedékek között, és ezt hogyan valósíthatja meg. Babits e gondolatkörhöz kapcsolódó alkotásai jórészt a prófétai küldetést vállaló kötet (*Versenyt az esztendőkkal*) darabjai, köztük a *Csak posta voltál* című költemény.

Dolgozatunkban e költemény komplex szempontú, szövegtani vizsgálatával kíséreljük meg bemutatni, miképpen jelentkezik a válság és annak leküzdése Babits lírájában. Elemzésünk kiterjed a vers – mint egyszerűs lírai alkotás – genetikai szempontú vizsgálatára, valamint grammatikai és képi rétegének (vö. *Péczely*, 1985) feltárására, amellyel összefüggésben vizsgáljuk a tartalom és a forma viszonyát. Minthogy a költemény a középiskolai tankönyvek nem mindegyikében szerepel tananyagként, így elemzésünk célja az, hogy rámutassunk: a „hagyományos” elemzéstől eltérő komplex szempontú elemzés (vö. *Balázs*, 1992) jól alkalmazható a középiskolai szövegtani, stilisztikai és grammatikai ismeretek integrálására.

A szöveg vehiculuma

A költemény általános jellemzői a következőképpen összegezhetők. Megjelenési formája alapján írott (nyomatott), jól szerkesztett, zárt nyelvi produktum. A szerző és a szöveg viszonyát tekintve ismert szerzőjű, egyszerűs irodalmi alkotás, műfaját tekintve a gondolati líra sajátos darabja, önmegszólító vers, stílusát illetően szépirodalmi mű, közepesen hosszú terjedelmű költemény. Mindezek mellett a lírai alkotások tipikus jellemzőit hordozó szövegmű, hiszen formailag szabályosan építkező versszakokra (a 42 soros szöveg 7x6 soros szakaszokra) tagolódik. A tartalmi mondanivalót a jellegzetes költői képek (metaforák), alakzatok, a sajátos szerkesztés (kérdés-felelet) hordozzák, de a versek elengedhetetlen formai kelléke, a rím, a ritmus is erősíti.

Vizsgáljuk meg részletesen a költemény különböző rétegeit!

A genetikus réteg vizsgálata

A Babits-i életműből ismert, hogy a szemlélődő, bölcsekedő magatartás, noha már a kezdetektől megfigyelhető a költő alkotásaiban, igazán a *Versenyt az esztendőkkal* (1934) című kötet darabjainak sajátja, hiszen említettük, hogy ekkorra kristályosodik ki számára a prófétai szerepvállalás. A kötet számos verse jól tükrözi a „homo moralis” emberének belső drámáját, ami rányomja bélyegét az alkotás folyamatára, és így a költő szerepének, hivatásának tisztázására is (vö. *Mint különös hírmondó, Vers a csirkeház mellől, Holt próféta a hegyen*). E gondolati tartalmat hordozza az ars poetica-jellegű, összegző-elemző *Csak posta voltál* is. A filozófiai gondolatokat tárgyaló költemény 1932-ben keletkezett, vagyis abban az időben, amikor egyrészt a politikai események (háború, trianoni békeszerződés) hatására Babits magatartását a világtól való teljes elszigetelődés jellemezte, és szellemi függetlenségre vágyott (vö. *Régen elzengtek Sapphó napjai*). Másrészt a 30-as években egyre erősebben jelentkező testi szenvedésének következtében új motívum költészetében a halállal való szembenézés, a mások iránt érzett szociális érzékenység, valamint a múlt értékeinek hangoztatása, a humánus megőrzésének vállalása. Meditációja nyomán közülük a legfontosabbnak a múltban gyökerezett emberi értékek védelmét véli, így nem véletlen, hogy a költői hitvallás értelmezésekor egyre gyakoribb kérdése az, hogy a költő, az egyén mit és hogyan őriz meg a múltból, és ad tovább az utóknak. Erre a kérdésre keresi a választ a *Csak posta voltál* című alkotásban is. Az önmegszólító versben a lírai én saját magát személyes válságának időszakában szólítja

meg, tehát a versbeli megszólítás és a költemény kérdés-felelet szerkesztéséhez kötődő felszólítások egyúttal az alkotói válság leküzdésének eszközeiként jelennek meg.

A grammatikai réteg és a képi réteg vizsgálata

A költemény grammatikai szerkezete

A költemény szövegtani szempontból összesen 14 mondategészből és 32 szabad mondatból áll. (*1. melléklet*) [A mondategész a ponttal, kérdőjellel, felkiáltójellel lezárt egység, a szabad mondat a szabadon is előforduló mondat – ezek a szöveg mezoszintjén (nagyobb szövegegységek viszonya) tartalmi-logikai (mellérendelő) kapcsolatokkal írhatók le és a szövegen belül gyakran tömbököt alkotnak (vö. *Balázs*, 1985; *Nagy*, 1987; *Tolcsvai-Nagy*, 2000, 2003).] A mondategészeken belül a szabad mondatok aránya változik, mégis megfigyelhető egyfajta rend. A költemény első négy versszak a négy mondategésznek feleltethető meg (nem egészen abban az értelemben, hogy egy-egy versszak egy mondategészt alkot), s ezekben négy-négy szabad mondat található. A másik három szakaszban a mondategészek száma és a bennük előforduló szabad mondatok aránya is változik, de nem azonos eloszlásban. Az ötödik szakasz négy, a következő három, míg az utolsó csak két mondategészből áll, a bennük található szabad mondatok száma: hét, öt, négy. A szabad mondatok száma tehát a költemény első és utolsó szakaszában egyezik, így a két szakasz keretszerűen fogja közre a közbülsőket. A vázolt mondattani tagolódás a vers lehetséges szerkezeti részeinek elkülönítését és az egyes szerkezeti részek tartalmi-gondolati különbségét egyaránt sejteti. Az első négy szakasz egy nagyobb összetartozó egységet alkot, a szabad mondatok száma benne összesen 16, míg a másik három szakasz is egy nagyobb egységet képvisel szintén 16 szabad mondatdal. A két részre való tagolást a szabad mondatok állítmányainak szófaji megoszlása és az állítmányok időviszonyainak (nyelvtani idő) tükröződése is mutatja (vö. *1. táblázat*). A táblázatban jól látszik, hogy a költeményben a lírai énhöz kapcsolódó állítmányok (igei és névszói-igei egyaránt) vannak túlsúlyban, míg a lírai én által megszólított tárgyakhoz, fogalmakhoz, természeti jelenségekhez kötődők aránya kisebb, és ezek főként igei állítmányok. [Megjegyezzük, hogy külön névszói állítmányt nem tüntettünk föl. Egyrészt azért, mert felfogásunk szerint a névszói állítmány olyan összetett állítmány, amelyben a létige zérus fokon fejeződik ki (vö. *Keszler*, 2000). Másrészt azért, mert az adott szövegben az ilyen állítmánytípus aránya elenyésző (vö. *1. táblázat*).] A lírai énhöz kapcsolható igei állítmányok kérdés-felelet formába rendeződnek végig a költeményben. A lírai énhöz kapcsolható névszói-igei állítmány először a 4. szakasz első szabad mondatában jelentkezik, s jelen idejű. Az 5. szakasztól a lírai ént kifejező névszói-ige állítmányok száma növekszik (innenről az igei és a névszói-igei állítmányok aránya megegyező), nyelvtani idejük a múlt idő, s ez az igeidő jellemzi az igei állítmányokat is. A szabad mondatok állítmányainak eloszlása egyúttal a költemény idősíkjainak különbségét (a két nagyobb egységben) eredményezi. Milyen tartalmi-gondolati különbséget sejtet ez a szerkezeti tagolás? A nyitó szakaszban a költő úgy hiszi, képes nyomot hagyni a világon, de „hite” meginog, bizonytalansága egyre erősebb lesz, ami önvizsgálatra készíti (*menj, kérdezd*), majd eljuttatja a felismeréshez: „emlék vagy” (vö. első szerkezeti egység záró gondolata). A bizonytalanság azonban „folytatódik”, emlékeiben sem találja önmagát (*valaki voltál, más voltál, mi voltál*), s önmaga keresése, saját helyzetének újraértelmezése döbbsenti rá szerepére („posta tudtál lenni”), s így az utolsó szakaszban megfogalmazott gondolat a nyitó szakaszhoz kapcsolódóan (vö. a kerettel) a költő feladatára mutat rá: ez nem a nyomgás, hanem a közvetítés az utókornak.

1. táblázat. A költeményben található igei és névszói-igei állítmányok megoszlása

Versszak száma/ szabad mondat száma	Igei állítmányok		Névszói-igei állítmányok	
	lírai énehez	megszólított tárgyhoz	lírai énehez	megszólított tárgyhoz
	kapcsolódók	kapcsolódók	kapcsolódók	kapcsolódók
1./1.	Véled			
	Hagysz			
1./2.	Kérdezd	Únja		
		Ismeri		
1./3.		marad-e		(az)
1./4.	továbbadsz			
2./1.	menj ki			
	Kérdezd			
	futsz át			
2./2.	Hiszed	Itta		
2./3.		Lengi		
2./4.		Sziszeg		
3./1.	Kérdezd			
	Olvasd			
	Írtál			
3./2.	vedd ki			
	Sírtál	Megörzené		
3./3.		Beszélnek		
3./4.		(beszélnek)		
	Jöttél			
		Visszanéz		
4./1.			ez vagy	
			emlék (vagy)	
4./2.			Fogaras vagy	
4./3.	Hordasz			
	Vetítisz			
4./4.	Festesz			árnya
		Rátapadt		
	közvetítisz			
5./1.				
5./2.			valaki voltál	
5./3.			se voltál egy	
5./4.			mi voltál	
5./5.	Keresd			
5./6.	Cipeltél			
5./7.	Feleltél	Felelt		
6./1.				
6./2.	Se leheted			
6./3.			más voltál	
6./4.		Voltak		
		Áthúzódtak		
6./5.	Tudtál			
7./1.		Szőnek	szál (életed)	
		Dob		
7./2.	Hoztál		tied	
		Hagy		
7./3.	Veted			
7./4.		Vet	nyom vagy	

Grammatikai viszonyok a költeményben

Egy szöveg grammatikai szerkesztettségét a szöveg mondatainak kapcsolódásán kívül meghatározzák a mondategységek, a mondategészek vagy szövegrészek közötti utalások (koreferencia) (vö. Balázs, 1996; Tolcsvai, 2000, 2003), amelyek a szövegidő kifejezései, és nem azonosak a cselekvés és a nyelvtani idő fogalmával. A szövegben a koreferenciának a leggyakrabban két iránya lehet: anaforikus utalás a korábban említettre, kataforikus utalás a később említettre. Kifejezőeszközei általában a névmások, de határozószók, birtokos személyjelek és az igei személyragok is utalhatnak „hátra” vagy „előre” a szövegben. Elemi szövegbeli kapcsolatot hoz létre a deixis (rámutatás) is, amely névmással valósul meg. (Nagy, 1987; Balázs, 1996; Szikszainé Nagy, 1999; Tolcsvai-Nagy, 2000) E szempont szerint a költemény lineáris folytonosságát a szakaszok közötti utalások biztosítják, amelynek eszközei elsősorban morfémák (igei személyragok segítségével), illetve névmások. A költemény legelső szava (a „ki” kérdő névmás) rámutatás, amely általános alanyt jelöl ugyan, ám a felszólító módú, jelen idejű ige tárgyas ragozású személyragja azt valószínűsíti, hogy a „versbeli megszólaló” költő (az alkotó) a felszólítások nyomán kialakuló „párbeszédben” önmagát szólítja meg és szólítja fel cselekvésre. Így a szövegkomplexumhoz tartozás a költeményben a kérdés-felelet forma miatt E/2. személyű igei személyragokkal történik. A felszólító mód, jelen idejű tárgyias igei személyragok (-d) azoknál az igéknél fordulnak elő, amelyek a költőt szerepének meghatározására, önazonosságának megtalálására ösztönzik, így kataforikus utalást fejeznek ki (*kérdezd, olvasd, vedd ki, keresd*). Ezek át-szövik a költeményt, ismétlődő szerkezetet adnak; az első részben gyakoribbak, hiszen a költő itt újabb és újabb lehetőséget villant föl szerepének értelmezése kapcsán, míg a második egységben, noha „folytatódik a keresés”, a költő eljut a megoldáshoz, leszámol egy szereppel és kialakít egy újat. Az önazonosság-kutatás kapcsán feltett kérdésekre adott válaszokban a kijelentő módú, jelen vagy múlt idejű, E/2. személyű alanyi ragozású igei személyragok utalnak a versbeli megszólaló személyére. Ezek legtöbbször azokkal az anaforikus utalást biztosító névmásokkal együtt fordulnak elő, amelyek a szerepkereséssel, a nyomhagyással függnek össze (például: *por, amit továbbadsz, amit irtál, mit beléje sírtál, azt hordasz és vetítsz* (Fogarast), *amelyet közvetíts, amit hoztál*). A „nyomhagyás” vizsgálata a jelenben indul, ám a költő nem biztos abban, hogy marad nyoma a világban, hiába sorol fel különböző dolgokat. Ezért az újabb felszólítás arra figyelmezteti, hogy időben visszafelé haladva próbálkozzon. Ez magyarázza a költemény második szerkezeti részében a névmási határozószókkal megvalósított anafóras utalások számának növekedését és az ismétléseket (vö. 5. 6. szakaszok: *ott, abban*). Ebből a szempontból kiemelhető az 5. szakasz, hiszen itt egyrészt a névmási határozószóval kifejezett anafóras utalások száma (*ott*) négyszer ismétlődik. Másrészt a költő „bizonytalan helyzetére” a múlt idejű létige melletti névmások utalnak (vö. a névszói-igei állítmányokról írtakkal). A szakaszban a költő szerepkereséssel összefüggő érzelmei kerülnek összegzésre; a vers érzelmi tetőpontjának tekinthető, egymás után következő felsorolásos szerkezetek szemléltetik a költő bizonytalan helyzetét, azt, hogy emlékeiben sem találja önazonosságát. A grammatikai kohéziót tovább erősítik a költeményben előforduló birtokos személyjeles főnevek (*cipődre ragadt por, felked mély színe, felked rongyai, otthonodról, emléked, szülőfölded, életed, lábad*), valamint a visz-

*A költemény alapkérdése az el-
lentétes értelmű szóalakok közti
választásban tükröződik: nyom
vagy por; marad vagy elszáll –
ehhez mint központi motívumot
a szönyeget „társítja Babits”,
amelyen „megmarad(hat)” a
költő „lábnyoma”, vagy porként
szállhat el róla.*

szaható és személyes névmások és ezek ismétlései (*magadból, tégedet, magad*), amelyek a költőnek a versben betöltött középponti szerepéhez (a megszólított és a megszólaló) kapcsolódnak. A mondatépítkezés tehát olyan jól formált szöveget eredményez, amelyben a grammatikai szövegösszetartó erő végig magas szinten marad.

Szemantikai viszonyok a költeményben

A grammatikai viszonyokon túl a jelentéstani (sőt pragmatikai) viszonyok is nagymértékben meghatározzák egy szöveg szerkezetét. A szemantikai kohéziót részben a szavak szófaji értékéből, mondatbeli szerepéből adódó szintaktikai jelentés, részben pedig a jelek közti viszonyokból adódó lexikológiai jelentés biztosítja, amelyet az antik retorika gondolatalakzatokként tart számon. (Nagy, 1987) A szöveg egészére vagy annak nagyobb egységeire vonatkozó jelentést globális kohézióknak, míg a kisebb szövegelemek belső összefüggését lineáris kohézióknak hívjuk. (Balázs, 1985; Szikszainé-Nagy, 1999) A jelentéstani koherencia fontos kifejezőeszközei ennek megfelelően a rekurrencia és annak fajtái (ismétlés és szinonimák), a szó poliszemiája (amely a konkrét-elvont egymásutániségének megfelelően képez kohéziót), a felsorolás, részletezés, a nem- és fajfogalom egymáshoz viszonyított aránya, valamint a globális kohézió jellemző eszközei, a cím, a tartalomváró igék és a tematikus főnevek. (Balázs, 1992; Tolcsvai-Nagy, 2000) A lineáris kohézió a szöveg belsejében különböző jelentéssíkokat hoz létre, s a különböző jelentéssíroterek a sorokat, a bekezdéseket is átszövik, sőt a bekezdés vagy a fejezet egy adott pontján új jelentéssíkok keletkez(het)nek.

Nézzük meg, hogyan valósul meg a jelentéstani koherencia és milyen jelentéssíkok alakulnak ki és hogyan a költeményben!

A cím a mű megértésének kulcsa, a címmel ellátott szövegekben a cím és a szöveg között jelentéstani és pragmatikai kapcsolat van. A cím legfontosabb funkciója deiktikus, tehát rámutat a szöveg egészére, előrevetíti annak témáját úgy, hogy valamilyen érdekes, lényeges gondolatot emel ki, vagy összefoglalásszerűen utal a cselekményre, a tartalomra (Nagy, 1987; Szikszainé-Nagy, 1999; Tolcsvai-Nagy, 2000), s ebben az értelemben a szöveg részeként a globális kohéziót biztosítja. E fő funkció mellett ún. „mellékfunkciói” is vannak: gyakran a szöveg helyett is áll, ha a szöveggel mint egészszel hajtunk végre valamilyen cselekvést (például beszélünk róla), vagy felkelti az érdeklődést a szövegben kifejtettekre (vö. címke- és reklámszerű funkció). Éppen ezért a cím általában rövid, a mondatnál kisebb szerkezet.

Babits költeményének címe három szóból áll, a megszorító értelmű módosítószót (Csak) múlt idejű (E/2. személyű) névszói-igei állítmány követi. A személy és a szám egyrészt előrevetíti, hogy a középpontban a költő áll, aki önmagát szólítja meg (vö. az alkotás műfajával: önmegszólító költemény), másrészt azt sugallja, hogy a költő végigtekintve az életén jutott a végkövetkeztetésre: magatartása, szerepe ugyanaz, mint a postának, a közvetítés. A felismert feladat melletti megszorító értelmű módosító szó valamilyen „hiábavalóságra” utal, ám éppen a létige múlt idejű alakja mutatja, hogy a feladat – a prófétai közvetítő szerep – a költő egész életében jelen volt, mint prófétai hivatás, mint hírmondónak lenni (vö. *Jónás könyve*). A cím tehát a mű legfontosabb üzenetét hordozza, és rámutat annak műfaji sajátosságára (ars poetica) is, ily módon összefoglal, de a legfontosabb gondolatot egyben ki is emeli, címke és reklám funkciót egyaránt hordoz.

A költemény lineáris kohézióját szemléltető jelentéssíkokat az 1. mellékletben foglaltuk össze. A mellékletben látható, hogy a hét szakaszos költemény 32 szabad mondata mintegy 16 jelentéssíkot ad. Jól láthatók a példák a jelentéssíkok párhuzamos „együttélésére”, a „régiek megszűnésére” és az „újak” keletkezésére. A költemény első jelentéssíkja a beszélő/megszólaló hite önmaga azonosságát illetően (vö. nyomhagyás kérdése). Ez csak a költemény első szerkezeti részének első két versszakában domináns, s ahogy a

belső térből a külsőbe érve keresi a költő önmagát és teszi meg a tájat viszonyítási pontnak, úgy bizonytalanodik el egyre jobban, hogy mit is hagy hátra. Az emlékeiben való kutatással végleg meg is szűnik ez a jelentéssík, hiszen a költő további keresésre biztatja önmagát. Ugyanakkor a második jelentéssíkot az adja, hogy a költő is egy nyomot hagyó egyéniség. E jelentéssíkot a költemény első szerkezeti részében az azonosság gondolatalakzata tartja egybe, s szinonimák (metaforikus megnevezések: *lelked mély színei, lelked rongyai, illetve tégedet*) fejezik ki. A „múltbeli keresés” motívumának megjelenésével a „nyomból” „emlék” lesz (ellentétes tartalom), s a felidézett életrajzi motívumok kapcsán a költő arra a következtetésre jut, hogy változó személyisége miatt nem tudja megtalálni önmagát. Így a korábban az emlékkel azonossá váló alany csak „valaki”, „más” lehet (újabb ellentétes jelentés), akinek léte a hagyományoktól függ, s folyton változó személyiségének következtében „láthatja be” feladatát: hagyományt közvetíteni és teremteni („csak posta tudtál lenni és meder”; metaforikus megnevezés). A költemény végén visszatérő nyom (kulcsszavak ismétlései) a nyitó szakaszban megjelenő nyomot hagyó személyiség képét módosítja: nem a költő hagy nyomot, hiszen ő is nyom, akit eltaposnak, hanem az, amit a múltból az utókornak tudatosan átad. A példák alapján jól látható tehát, hogy a nyomkereséssel és önmaga szerepének értelmezésével összefüggő jelentéssíkot a költemény egyes részeiben a gondolatalakzat tartja össze, a költemény témahálózatát adó kifejezések segítségével. A jelentéssíkokat vizsgálva jól látható, hogy a magát nyomot hagyóként azonosító költő egyre bizonytalanabb saját világban elfoglalt helyét illetően, s ez a költeményben újabb és újabb jelentéssíkokat eredményez, amelyek egy adott pontig „tartanak”, majd onnantól új váltja fel őket. E síkok egységét elsősorban a grammatikai kapcsolóelemek (névmások, igei személyragok) biztosítják. Így sorakozik egymás után a külső környezet, az írás, az olvasás (alkotó-befogadó), az emlékképekben felidézett fontos helyszínek, az életrajzi elemek, a gyerekkori emlékek, a költőhöz kapcsolható távoli tájak „síkja”, amelyekben a költő nem volt képes megtalálni önmagát. Ezért a következtetés levonása (költészete a jelenben a posta üzenetközvetítő funkciójával rokonítható) újabb síkváltást hoz létre: a költő életében a múlt, a jelen és a jövő összefonódik, s ez a személyiség folyamatos átalakulásában nyomon követhető (ő is nyom tehát), ezért csak azzal tud nyomot hagyni, amit közvetít.

A költemény vilásképe

A költemény szerkezeti tagolódása jelzi a mondanivaló tagolódását. A két szerkezeti egység végső soron két lelkiállapotot jelenít meg, amelyek a költemény alapkérdéséhez kapcsolhatók: mi a szerepe az egyénnek, vagy a költőnek a társadalomban, azaz mennyit ér (Kosztolányi szavaival: pótolható-e az egyén, vö. *Halotti beszéd*). A nyitó szakasz még optimizmust sugall, hiszen a költő jelentős szerepet tételez fel (*nyomot hagy*), de aztán kételkedni kezd, s a költemény vége szinte kiábrándultságot sejtet (*nyom vagy magad is*), hiszen rádöbben, hogy nem lehet önmaga ebben a világban. A lírai én és a külvilág ellentéte (vö. *A lírikus epilógjával*) személyes válságának felismeréséhez vezet, bár látja, hogy egy újfajta magatartással legyőzheti ezt: a küldetés felismerésével. A költemény alapkérdése az ellentétes értelmű szóalakok közti választásban tükröződik, nyom vagy por; marad vagy elszáll – ehhez mint központi motívumot a szönyeget „társítja Babits”, amelyen „megmarad(hat)” a költő „lábnyoma”, vagy porként szállhat el róla.

A költő hite szerint a nyoma megmarad, bár a másik eshetőség is ott van, ezért kérdeznie kell, hogy meggyőződjön, tartható-e, és vajon meddig, a „régii” hite. Ezért jelenik meg a cselekvésre szólítás (vö. felszólító mód), de vele együtt a válasz is, hiszen a kérdések a régi hitre (szerepre) vonatkoznak. A kérdés-felelet formával párhuzamosan belülről kifelé irányuló mozgás figyelhető meg a költeményben. Amíg az első szakaszban feltett kérdést a szönyeg-lábnyom-por összekapcsolódó metaforák egy belső teret feltételezve szemlélte-

tik, addig a következő szakaszban a kérdés-felelet forma a külvilágot állítja a középpontba. Először a közvetlen környezeté, az utcáé és a vele kapcsolatban álló tárgyaké (ház), illetve a természeti jelenségeké (fa, szél) a főszerep, majd a tágabb környezeté, az írásé és az olvasásé. A költő hite szerint a felsorolt elemeken nyomot hagyott, de az írásé és az olvasásé mégsem biztos, hogy árulkodik erről a nyomról. A bizonytalanságot sejtető újabb kérdés (*miről beszélnek*) és a rá adott válasz ezt megerősíti: az írásé és az olvasásé emlékekről árulkodik, tehát a költő is emlékké válik (*emlék vagy*). Vagyis úgy tűnik, a nyitó kép motívumai közül (nyom vagy por) a por válik uralkodóvá, hiszen az emlék is megfakul, elfelejtődik, amelyből következik, hogy Babits vélhetően nem tartja pótolhatatlannak az egyént. A gondolatot a metaforasor teszi szemléletessé: nyom, por, emlék. Így a költő a (megszólaló) felszólítja önmagát (a megszólítottat) arra, hogy a „nyomot hagyás” vizsgálatát ne a jelenhez, hanem a múlthoz kapcsolja. A kép továbbá tágul, hiszen az emlékek síkján az életrajzi környezet (gyermekkor és a felnőttkor) színhelyei, mozzanatai elevenednek meg. Látjuk Pestet, Fogarast, a szülőföld környezetét, a Dunántúlt, a nagypapa házáat, sőt távolabbi tájakat is, amelyekhez a költőnek köze volt. A felsorolásos szerkesztés rámutat a személyiség

A költő felismeri tehát, hogy nem lehetett önmaga, és nem tudott más lenni, csak próféta, aki közvetít. Ennek a kifejezője a posta- és a medermetafora. A nyom, por, emlék metaforasorból eljutunk a posta és a meder metaforáig. Azaz ami eddig sejtés volt, itt bizonyossággá válik. Babits nem tartja pótolhatatlannak az egyént, de úgy véli, küldetése van: közvetíteni, hiszen ha ezt teszi, mégis marad belőle valami.

(a költő egyéniségének) változására, amely megnehezíti az eddigi szerepkeresési kísérletet, az önazonosság megtalálásának a lehetőségét a személyiségen belül. A költő felismeri tehát, hogy nem lehetett önmaga, és nem tudott más lenni, csak próféta, aki közvetít. Ennek a kifejezője a posta- és a medermetafora. A nyom, por, emlék metaforasorból eljutunk a posta és a meder metaforáig. Azaz ami eddig sejtés volt, itt bizonyossággá válik. Babits nem tartja pótolhatatlannak az egyént, de úgy véli, küldetése van: közvetíteni, hiszen ha ezt teszi, mégis marad belőle valami. Ez a szerep a múltban gyökerezik, tehát a feladat kettős: a tradíciókat megteremteni, követni és továbbadni, közvetíteni (vö. meder és posta). A prófétai közvetítő szerep felismerése tehát nem csalódást sugároz, hanem inkább elégedettséget a költő részéről, hiszen a megváltozott világban ez jelenti az újat. Így a *tudtál* igei állítmány hangsúlyossá válik, hiszen a költő elé-

gedettségét, helyes döntését emeli ki vele. A vers címe is ezt az üzenetet összegzi módosított formában (a névszói-igei állítmány jelentése tehát: próféta voltál), így megerősíti, hogy a költő helyesen döntött e szerep felvállalásával. Az alkotás utolsó szakaszában tehát nem véletlen, hogy a nyitó kép metaforái visszatérnek. Ez is keretet ad, nemcsak a szabad mondatok száma. Az alapkérdésre Babits tehát azt a választ adja, hogy életéből, egyéniségéből csak por és nem nyom marad a szőnyegen (Kosztolányi szavaival: tehát nem megismételhetetlen csoda), hiszen ő maga is nyom, akit eltaposnak, de ha „vállalja a posta szerepét” akkor mégsem „hiába élt”, hiszen „marad belőle” valami „nyom” az utókorak.

Összefoglalás

Dolgozatunkban Babits Mihály *Csak posta voltál* című költeményét több szövegtani szempont alapján vizsgáltuk. A vizsgálat alapján az alábbiakat szeretnénk hangsúlyozni.

Megítélésünk szerint sikerült szemléltetnünk, hogy az irodalom órákon rendkívül jól használhatóak a nyelvtani (mondattani, szövegtani, stilisztikai) ismeretek egy-egy alkotás

elemzőskor. A Babits-vers komplex elemzése azt mutatta, hogy bármelyik megközelítést választhatjuk, a mondanivaló nem függetlenedik a szöveg nyelvi megformáltságától, hanem éppen ellenkezőleg, tapinthatóvá, hangsúlyossá válik általa. Még a mondattani építkezés vizsgálata is hasznos segítséget, kiindulópontot jelenthet egy alkotás megközelítésében; ahogy láttuk, a mondatszerkezet (mondattagolódás) a vizsgált költemény szerkezeti tagolódását és az egyes szerkezeti részek gondolati-tartalmi különbségét tükrözi, amelyet megerősít a képi réteg feltárása. Fontosnak gondolom egy-egy mű grammatikai szempontú elemzését, hiszen ez nemcsak a szövegtani ismeretek begyakorlását célozza (bár kétségtelen, hogy erre a célra is kiválóan alkalmazható), de mint az előzőekben is megfigyelhettük, segíti a szöveg legfontosabb motívumainak és a közöttük levő viszonyoknak a felismertetését, s ezzel a szöveg interpretációját. Ugyanilyen lényeges lehet egy-egy mű szemantikai viszonyainak, különböző jelentésrétegeinek a feltárása, amelynek nyomán kirajzolódik az adott szöveg témahálózata, tartalmi-logikai kapcsolatrendszere (az utóbbi a grammatikai szempontú megközelítéstől nyilván nem független), s mindezek a szöveg képi rétegének megértését, üzenetének értelmezését célozzák.

Úgy véljük, a költemény komplex elemzésekor olyan szempontokat vettünk figyelembe, amelyek lehetőséget teremtenek az irodalom és a nyelvtan tantárgyak ismeretanyagának szorosabb összehangolására és a tanultak alkalmazására.

Irodalom

Balázs János (1985): *A szöveg*. Gondolat, Budapest.
 Balázs Géza (1992): A komplex szövegvizsgálat szempontjai. In: Balázs Géza – Selmeczi Attila (szerk.): *Nép-nyelv Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapján*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
 Balázs Géza (szerk., 1996): *Érettségi tételek és témakörök magyar nyelvből*. Corvina, Budapest.
 Keszler Borbála (szerk., 2000): *Magyar Grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 Nagy Ferenc (1987): *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Péczely László (1985): *Bevezetés a műelemzésbe*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Szikszainé Nagy Irma (1999): *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest.
 Tolcsvai-Nagy Gábor (2000): *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 Tolcsvai-Nagy Gábor (2003): Szöveg és stílus. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

